

Zur Einführung

Bevezető

Mitglieder der übernationalen Organisation der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria sind die italienischen Regionen Veneto, Friaul-Julisch Venetien, Lombardei und Trentino-Südtirol, die Österreichischen Bundesländer Burgenland, Kärnten, Oberösterreich, Salzburg und Steiermark, ferner Kroatien und Slowenien sowie die Ungarischen Komitate Győr-Sopron, Somogy, Vas und Zala. Besonders intensiv sind die Oberste Baubehörde und das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege in die Zusammenarbeit innerhalb der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria eingebunden.

Rechtliche Grundlage der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria ist die am 20. November 1987 unterzeichnete Gemeinsame Erklärung. In ihrem Art. 3 heißt es, Aufgabe der Arbeitsgemeinschaft sind „gemeinsame informative fachliche Behandlung und Koordinierung von Fragen, welche im Interesse der Mitglieder liegen“. Als Arbeitsbereiche werden auch die kulturellen Beziehungen und Kontakte der wissenschaftlichen Einrichtungen hervorgehoben. Politische Grundlagen für die Bildung der Arbeitsgemeinschaft sind die Erkenntnis der Gemeinsamkeiten des historischen und kulturellen Erbes wie auch das Bewußtsein des seither fruchtbaren kulturellen Austausches an den Nahtstellen zwischen dem germanischen und romanischen und slawischen Kulturkreis. Die Kulturkommission der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria hat sich seit ihrer Konstituierung auch mit dem sog. historisch-traditionellen Kulturbereich, also mit Denkmalschutz, historischen Zentren, Museen und Archiven, befaßt. Sie hat die „Unterkommission historische Zentren“ eingesetzt.

Denkmalschutz und Denkmalpflege

Die Mitgliedsländer haben sich in der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria in dem Bewußtsein zusammengeschlossen, einem einheitlichen Kulturraum anzugehören. Sichtbare Zeichen der gemeinsamen Kultur sind vor allem die Zeugnisse der Vergangenheit, also die Gestaltung des Lebensraumes durch den Menschen, Siedlungen, Bauten und die Erzeugnisse der bildenden Kunst. Angesprochen sind damit die Denkmäler, die Gegenstände des „Andenkens“ an die Vergangenheit, an geschichtliche Entwicklungen, an architektonische, künstlerische und volkskundliche Leistungen unserer Vorfahren.

Im Mittelpunkt des Interesses der Denkmalpflege innerhalb der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria stehen jedoch weniger die unzweifelhaften Denkmäler der Baukunst. Sie sind in ihrem Bestand nicht gefährdet; die Wissenschaft hat sich mit ihnen seit jeher auch im grenzüberschreitenden Vergleich auseinandergesetzt. Die Denkmalpfleger im Alpenraum konzentrieren sich vielmehr in ihrem Bemühen auf die Erhaltung und Dokumentation von erhaltenswerter anonymer Architektur, wie z. B. alter Bauernhäuser und die Inventarisierung von Baudenkmalern und technischen Bauten ab dem 19. Jahrhundert. Gerade im land-

Az Alpok-Adria Munkaközösséget az olasz Veneto, Friuli-Venezia Giulia, Lombarida és Trento – Dél-Tirol régiók, Ausztria Burgenland, Karintia, Felső-Ausztria, Salzburg és Stájerország tartományai, továbbá Horvátország és Szlovénia és a magyar Baranya, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas és Zala megyék alkotják. Az Alpok-Adria Munkaközösség együttműködésébe figyelemreméltó lendülettel kapcsolódott bele az Építési Főhatóság és a Bajor Műemlékvédelmi Hivatal.

Az Alpok-Adria Munkaközösség az 1987. november 20-án aláírt Közös Nyilatkozat alapján munkálkodik. E nyilatkozat 3. cikkelye szerint „a munkaközösség feladata a tagok érdekeit érintő kérdések közös, informatív és szakszerű megtárgyalása és egyeztetése“. E tevékenység köréből is kiemelkedik a kulturális kapcsolatok ápolása és a tudományos intézmények tevékenységének összehangolása. A Munkaközösség megalakításához politikailag a történeti és kulturális örökség közösségének felismerése valamint a német, román, szláv és magyar kultúrkörök illeszkedési vonalain azóta is gyümölcsöző kulturális egymáshoz tudata adta az alapot. A Munkaközösség Kulturális Bizottsága munkája körébe kezdettől fogva egy sor hagyományos történelmi kultúrterület, így többek között a műemlékvédelem, a történeti központok, a múzeumok és levéltárak ügye is beletartozik. A „Történeti Központok Albizottságát“ a Kulturális Bizottság hívta életre.

Műemlékvédelem és a műemlékek fenntartása

Az Alpok-Adria Munkaközösség tagországai összefogása azon a meggyőződésen alapszik, hogy mindnyájan egyugyanazon kultúrkörhöz tartoznak. A közös kultúráról pedig legszemléletesebben az elmúlt idők tanúi, a megmaradt emlékek vallanak; mindenek előtt maga az ember által alkotott tér, a települések, építmények és a képzőművészet alkotásai. Közülük itt első sorban a műemlékekről van szó, a „visszaemlékezés“ tárgyi bizonyítékairól, a folyamatos fejlődés hiteles, élő tanúiról; egy szóval mindarról, amit elődeink az építészet, művészet és népművészet körében létrehoztak. Az Alpok-Adria Munkaközösség keretein belül tevékenykedő műemlékvédők érdeklődésének központjában azonban elsősorban nem az építőművészet vitathatatlan fontosságú emlékei állnak. Ezek fennmaradását nem fenyegeti közvetlen veszély: velük a tudomány kezdettől fogva országhatárokat átlépő összefüggéseiben foglalkozott. Az Alpok és Adria térség műemlékvédőinek fáradozása sokkal inkább a névtelen építészet fenntartására érdemes emlékeinek megóvására és dokumentálására irányul; így az öreg parasztházak megőrzésére vagy a 19. század emlékeinek számbavételére. A nagyszámú, megőrzendő emléket, öreg paraszt-

wirtschaftlich strukturierten Bereich des Alpenraumes sind auch heute noch zahllose erhaltenswerte Baudenkmäler wie Bauernhäuser, Scheunen, Backöfen akut von Verfall und Zerstörung bedroht. Die Rettung dieser „Kleinode“ hängt oft davon ab, eine zeitgemäße Nutzung mit dem vorhandenen baulichen Bestand in Einklang zu bringen; angesichts der Umstrukturierung der europäischen Landwirtschaft ist dies oft nur unter größten Schwierigkeiten möglich.

Die verschiedenen Mitgliedsländer der Arbeitsgemeinschaft haben unterschiedliche rechtliche Voraussetzungen für den Schutz der Denkmäler geschaffen. Gleichwohl zeigt sich das wissenschaftliche Bemühen, die Denkmalerfassung zu harmonisieren. Die Ansätze der Inventarisierung reichen fast überall bis in das 19. Jahrhundert zurück.

Die wichtigsten Forderungen der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria im Bereich von Denkmalschutz und Denkmalpflege sind:

- Der Denkmalbegriff wird vereinheitlicht. Öffentlichen Schutz genießen Einzelschöpfungen der Kunst und der Architektur ebenso wie die Kulturlandschaft, Siedlungen und Ensembles.

- Alle Denkmäler genießen einen einheitlichen Schutz. Zu besonderen Anstrengungen sind die Mitgliedsländer bei der Erhaltung ihrer eigenen Denkmäler aufgerufen. Den Verantwortlichen der privaten Denkmäler werden öffentliche Hilfen zur Erhaltung gewährt.
- Besonderes Augenmerk richtet die Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria auf die Erhaltung von Baudenkmalern im ländlichen Raum. Die Anstrengungen zur Inventarisierung von Bauernhäusern werden verstärkt fortgeführt.

Historische Zentren

Die Unterkommission für die historischen Zentren hat im November 1984 den Ersten Gemeinsamen Bericht vorgelegt. Als historische Zentren versteht die Arbeitsgemeinschaft verdichtete Siedlungen oder ihre Teile, die unabhängig vom Urteil über die Qualität oder Quantität der Bausubstanz noch heute Spuren der alten Struktur und Hinweise auf die ursprüngliche wirtschaftliche, politische, kulturelle, religiöse und soziale Struktur enthalten. Inbegriffen sind damit die historischen Teile der großen und der kleinen Städte, aber auch ländliche Siedlungen oder Siedlungen aus den Anfängen des Industriezeitalters. Auf der Basis von regionalen Monografien der Mitglieder hat die Kommission ihren Bericht erarbeitet; er ist als ein erster Versuch zu verstehen, eine Vielfalt von Erfahrungen, Meinungen, Zeugnissen, Unterlagen und Texten zusammenzufassen und zu integrieren, die sich auf unterschiedliche territoriale, politische und institutionelle Gegebenheiten beziehen. Die Problematik der historischen Zentren im Rahmen der Arbeitsgemeinschaft wird damit deutlich. Dies ist die Grundlage für den Schutz der historischen Siedlungen in engem Zusammenhang mit den politischen Bemühungen um ihre Erhaltung. Die Analyse des von der Kommission zusammengestellten Materials zeigt zwar die unvermeidbaren Unterschiede in der Methodik und bei den Verfahren, sei es im legislativen Bereich oder auf der Ebene der Planung. Diese Unterschiede ermöglichen jedoch den Vergleich innerhalb der Mitgliedsländer, sie stellen Übereinstimmungen heraus und geben gemeinsame Definitionen und einheitliche Methoden und Vorgehensweisen an.

Die Arbeitsgemeinschaft hat u. a. folgende Grundsätze für die historischen Zentren aufgestellt:

házat, csúrt és kemencét éppen az Alpok-Adria térségének mezőgazdasági jellegű területein fenyegeti leginkább a megsemmisülés. Ezeknek a rejtett kincseknek a megmentése azon múlik, hogy a meglévő épületállományt óvatos korszerűsítéssel alkalmassá tudjuk-e tenni napjaink igényeinek kielégítésére. Az európai mezőgazdaság szerkezeti átalakulását is számba véve ez sokszor csak a legnagyobb nehézségek árán lehetséges.

A műemlékek védelmére a Munkaközösség egyes tagországai egymástól eltérő feltételeket teremtettek. Mindemellert a tudományos erőfeszítések arra irányulnak, hogy a műemlékek lajstromozása területén alakuljon ki összhang a tagországok között. A jegyzékbe vétel kezdetei amúgy szinte mindenütt a 19. századig nyúlnak vissza.

A műemlékvédelem és a műemlékek fenntartása területén az Alpok-Adria Munkaközösség legfontosabb kívánalmai:

- A műemlék fogalma kerüljön egységesítésre. A művészet és építészet egyedi alkotásai, a történeti táj, a települések és együttesek élvezzék egyformán a közösség védelmét.
- A műemlékek kapjanak egyforma védelmet. A tagországok figyelmét hívják fel arra, hogy saját műemlékeik védelmére tegyenek fokozott erőfeszítéseket. A magántulajdonban lévő műemlékek fenntartásáért felelősöknek nyújtson a közösség segítséget.
- Szenteljen az Alpok-Adria Munkaközösség különös figyelmet a vidéki térség építészeti emlékeinek megőrzésének. A falusi házak lajstromozásával kapcsolatos erőfeszítéseket fokozni kell.

Történeti központok

A Történeti Központok Albizottsága első közös jelentését 1984 novemberében tárta a közvélemény elé. A Munkaközösség történeti település alatt olyan, sűrűn beépített településeket illetve azok részeit érti, melyek – függetlenül az épületállomány minőségi és mennyiségi megítélésétől – a hajdani térszerkezet nyomait és az eredeti gazdasági, politikai, kulturális, vallási felépítéssel kapcsolatos utalásokat hordoznak magukban. E körbe a nagy és kis városok történeti negyedein túl beleértjük a falusi településeket és az iparosodás korai szakaszában keletkezett településeket is. A Bizottság a tagok által térségükről készített részletes tudományos leírásokat alapul véve dolgozta ki jelentését. Mindezt akár első kísérletnek is tekinthetjük: hogyan lehet a tapasztalatok, vélemények, bizonyítékok, adatok és leírások sokféleséget az eltérő területi, politikai és intézményi adottságok figyelembevételével összefoglalni és értékelni. E munka eredményeképpen a történeti központok problematikája a munkaközösség résztvevői előtt világossá és egyértelművé vált és így – szoros összefüggésben a megtartással kapcsolatos politikai erőfeszítésekkel – a történeti települések védelmének alapdokumentumává válhatott. A Bizottság által összeállított elemzés jól mutatja a vizsgálatokban és módszerekben óhatatlanul megmutatókülönbségeket – akár a törvényhozást, akár a tervezést illetően. A különbségek felmutatása ugyanakkor módot adott az egyes tagországok közötti összehasonlításra is; ennek eredményeképpen pedig kimutathatóvá váltak az azonosságok is. Mindez megfelelő alapot adott az egységesen alkalmazandó módszerek és eljárási módok kidolgozására.

Ami a történeti központokat illeti, a munkaközösség a következő fő alapelveket rögzítette:

- Die historischen Zentren werden auf einer wissenschaftlichen Grundlage und nach gemeinsamen Methoden und Richtlinien erfaßt und beurteilt.
- Die historischen Zentren können nicht als isolierte Elemente innerhalb ihrer Umgebung gesehen werden; sie sind vielmehr wesentliche Bestandteile des größeren territorialen Rahmens.
- Die historischen Zentren können nicht in wertvolle und in wertlose Teile zerlegt werden; vielmehr muß jede historische Siedlung als Einheit betrachtet werden.
- Die verschiedenen Erhaltungs- und Wiederbelebungsinstrumente (Gesetzgebung, Unterschutzstellung, Planung, Finanzierung, Maßnahmen) müssen organisch miteinander verflochten sein. Es ist nicht mehr ausreichend, auf Geboten und Verboten zu bestehen, ohne gleichzeitig Hinweise zu geben und Aktionen einzuleiten mit dem Ziel, das zu Schützende auch zu erhalten und zu benützen.
- Jegliche einengende Spezialisierung der Nutzung in den historischen Zentren muß vermieden werden; Ziel ist ein ausgewogenes Verhältnis der Funktionen. Vor allem muß die Wohnfunktion geschützt und intensiviert werden.
- Neue Architektur muß sich jeweils der alten Siedlung einfügen, radikale Umstrukturierungen müssen unterbleiben.
- Das Fachpersonal für Projektierung und Durchführung muß geschult werden.
- Das Verständnis der Allgemeinheit für die historischen Zentren muß mit allen heute zur Verfügung stehenden Medien von der Schule bis zu den Massenmedien entwickelt werden. Ziel ist die größere Achtung gegenüber den Zeugnissen des Lebens in früheren Epochen. Damit kann ein neues Interesse dafür geweckt werden, dorthin zurückzukehren und dort zu leben, wo dieses frühere Leben eine täglich greifbare Sprache spricht.
- a történeti központok lényeges jellemzőit minden esetben tudományos alapokon, közösen kidolgozott módszerek és irányelvek alkalmazásával érdemes vizsgálni és értékelni;
- a történeti központokat nem tekinthetjük környezetükben elszigetelt elemeknek: ne feledjük, ezek minden esetben távolabbi környezetük szerves alkotóelemei;
- a fenntartás, megújítás eszközei (törvényhozás, védelem alá helyezés, tervezés, költségek előteremtése, intézkedések) alkossanak egymással szerves egészet. E tevékenység során nem élhetünk kizárólag a tiltás és parancsolás eszközeivel: minden esetben útmutatást is kell adni a megoldáshoz, különböző mozgalmakat kezdeményezni, melyeknek célja a megtartásra méltó emlékek megóvása a megfelelő, új rendeltetések biztosításával;
- el kell kerülni, hogy a történeti központok hasznosítása szűk körben mozogjon; a cél az, hogy az egyes rendeltetések közötti természetes egyensúly megmaradjon. Mindenek előtt a lakófunkciót kell megtartani és erősíteni;
- az újonnan épített házak illeszkedjenek a település hagyományos arculatába: kerülni kell a települések szerkezetében a mélyreható változásokat;
- a tervezésben és kivitelezésben csak megfelelő képzettségű szakemberek vehetnek részt;
- a történeti központok fejlesztésének ügyében teljes egyetértésre kell törekedni a közvéleménnyel: ennek elérésére az iskolától a tömegtájékoztatásig bezárólag minden rendelkezésre álló eszközt igénybe kell venni. A cél, hogy a település lakói ismerkedjenek meg elődeik életével, a kor tárgyi bizonyítékai ébresszék fel érdeklődésüket közös múltjuk iránt. Biztassuk őket: térjenek vissza és éljenek ott, ahol a múlt – magmaradt tárgyi emlékeik keresztül – ma is az élet mindennapjainak szerves része maradt; ahol az épített környezet nap mint nap a közösség régi életéről vall.

Die Unterkommission hat eine Wanderausstellung über die historischen Zentren der Alpen-Adria erarbeitet, die seit 1987 in fast allen Mitgliedsländern gezeigt worden ist. Dargestellt sind beispielhafte Altstädte aus Oberitalien, Slowenien, Kroatien, Österreich und Bayern sowie die Maßnahmen, die zu ihrer Erhaltung und Wiederbelebung ergriffen wurden. In Texten, Plänen und Videobeiträgen wird dokumentiert, wie in den Mitgliedsländern die große Aufgabe der Erhaltung von historischen Zentren im Einzelfall verwirklicht worden ist.

Zweiter Gemeinsamer Bericht

Seit 1987 arbeitete die Unterkommission für die historischen Zentren am Zeiten Gemeinsamen Bericht. Im Mittelpunkt stehen die historischen Siedlungen im ländlichen Raum. Es geht darum, die wirtschaftliche, soziale und kulturelle Bedeutung der ländlichen historischen Zentren und überhaupt des ländlichen Raums herauszuarbeiten. Sämtliche Mitgliedsländer stehen in ihrem Bereich vor dem Problem der Erhaltung der Dörfer, der Stärkung des ländlichen Raums und vor ökologischen Problemen. Bereits jetzt ist abzusehen, daß dieser Bericht erhebliche praktische Auswirkungen in allen Mitgliedsländern haben wird.

Parallel mit den Arbeiten am zweiten Bericht laufen verschiedene Projektstudien in einzelnen Mitgliedsländern; ein Beispiel ist insbesondere die zusammen mit ICOMOS herausgegebene

Az Albizottság az Alpok-Adria történeti központjairól vándorkiállítást készített, melyet 1987 óta szinte minden tagországban bemutattak. Ennek keretében bemutatásra kerültek Felső-Olaszország, Szlovénia, Horvátország, Ausztria és Bajorország példaértékű óvárosai és az ezek megtartásával és megújításával kapcsolatban hozott intézkedések. Szövegben, terveken és videofelvételekkel bizonyították, hogy a tagországokban a történeti központok megőrzésének feladatát hogyan és milyen módon valósítják meg.

Második Közös Jelentés

A Történeti Központok Albizottsága 1987 óta második közös jelentésén munkálkodik: e tevékenységének központjában a vidék történeti települései állnak. A munkában résztvevők célja, hogy a vidék történeti településeinek szociális és kulturális jelentőségét – ezen keresztül pedig az egész vidéki térség érdekeit feltárják. A falvak megtartásának problematikájával, a vidéki térség szerepének erősítésével és az ebből adódó nehézségekkel előbb-utóbb a térség minden részében szembe kell nézi az ott élőknek. Nem nehéz megjósolni, hogy a készülő jelentés nagy hatást gyakorolhat a fejlődés e kiemelkedően fontos területére.

A Második Közös Jelentés munkáival párhuzamosan az egyes tagországokban különböző kutatások folynak: erre jó példa Fertőrákosnak, ennek a Győr-Moson-Sopron megyében talál-

Untersuchung zum Dorf Fertőrákos im ungarischen Komitat Győr-Sopron, deren Ergebnisse in die Praxis der Restaurierung einfließen sollen.

Schließlich ist auf das Glossar hinzuweisen, dem Zweiten Gemeinsamen Bericht, der im Winter 1992/1993 erscheinen wird, ist eine kurz gefaßte Erläuterung von spezifischen Begriffen angeschlossen. Dabei handelt es sich in erster Linie um Begriffe aus dem ländlichen Siedlungs- und Bauwesen, welche später auch im Glossar der Kommission I, Gebaute Umwelt, aufgenommen werden; ferner ist beabsichtigt, das Material zu diesem Glossar in den Sprachen der Gemeinschaft zu veröffentlichen.

ható magyar falunak az ICOMOS-szal karöltve kiadásra kerülő vizsgálat, melynek eredményei a helyreállítás gyakorlatára sem lehetnek hatástalanok.

Befejezésül a szakszótárról is szólni kell, mely az 1992/1993 év telén megjelenő Második Közös Jelentés függeléke és a lényeges fogalmak tömören megfogalmazott meghatározásait tartalmazza. Első sorban a vidék településeinek és építkezéseinek kifejezéseit tárgyalja, ezek később az I. Bizottság „Épített környezet” szakszótárában is felhasználásra kerülnek: tervezik, hogy a szakszótárhoz készített anyagot a tagországok nyelvein, külön-külön is megjelentetik.

Abb. 2. Historischer Plan von der Umgebung des Neusiedler Sees, Ausschnitt (Südufer) mit der Stadt Sopron (Ödenburg) und, nördlich davon, am See gelegen, den Orten Rákos (Kroisbach) und Medgyes (Fertőmeggyes, Mörbisch). Um 1870.

2. kép. A Fertő tó környékének történeti térképe, részlet a déli partról Sopron (Ödenburg) városával, tőle északra a tó mellett fekvő Rákos (Fertőrákos, Kroisbach) és Medgyes (Fertőmeggyes, Mörbisch). 1870 körül.

